

van de genoemde defensieve doelstellingen, een vèrgaande mate van inschakeling van de Nederlandse industrie in de Duitse economie onvermijdelijk was en dat men bij het voeren van een principieel ander beleid ernstige Duitse strafmaatregelen zou uitlokken en minstens zou riskeren dat veel groter aantallen arbeiders naar Duitsland zouden worden overgebracht en dat de daling van het voorzieningspeil zich veel sneller en drastischer zou aftekenen.

In de 'Aanwijzingen' was onderscheid gemaakt tussen wat men directe en indirecte deelneming aan de vijandelijke oorlogsinspanning zou kunnen noemen; directe deelneming was ongeoorloofd verklaard, maar niet 'het herstellen van wegen, bruggen, gebouwen, transporten van niet-specifiek militaire aard en dergelijke werkzaamheden, welke geacht kunnen worden in het belang van het maatschappelijk leven van de bevolking te zijn, ook al zou de vijand daarvan mede profiteren voor zijn oorlogvoering.' In die formulering was dus 'het maatschappelijk leven van de bevolking', d.w.z. de voortzetting van het productie- en distributieproces, als criterium ingevoerd. Welnu, gold dat criterium niet ook ten aanzien van de directe deelneming aan de vijandelijke oorlogsinspanning? De kern van de zaak werd, dunkt ons, gevormd door een conflict van belangen: het was een Nederlands belang dat Duitsland de oorlog verloor en dat *dus*, met alle risico's en nadelen vandiën, het Nederlandse economische potentieel aan Duitsland onthouden werd – het was óók een Nederlands belang dat de bevolking aan het werk bleef en niet gedeporteerd werd of verhongerde en dat *dus* het Nederlandse economische potentieel aan Duitsland ter beschikking gesteld werd. Want een bezet gebied kan alleen werken voor zichzelf wanneer het tevens werkt voor de bezetter. Zo was het niet in bezet Nederland alléén, zo was het in geheel bezet Europa.

Men heeft vaak onderscheid gemaakt tussen militaire en niet-militaire Duitse orders. Was dat onderscheid van principiële betekenis? Het is wèl als zodanig gevoeld: onaangenamer was het, torpedobootjagers voor de Duitsers te bouwen dan vrachtschepen. Maar was dat verschil objectief zo groot? Wij menen van niet. Nederlandse werven die Duitse vrachtschepen bouwden, stelden de *Kriegsmarine* in staat, meer Duitse werven in te schakelen bij de bouw van oorlogsbodems. 'Man kann heute leicht sagen', schreef Fiebig na de oorlog in gevangenschap,

'dass bei der Trennung der Rüstungsaufträge und solcher ziviler Art von Seiten der Niederländer säuberer hätte vorgegangen werden müssen. Das hiesse aber nun die seinerzeitigen Umstände verkennen oder leugnen wollen. In diesem Sinne hat nämlich jeder Niederländer zur Stärkung unseres Potentials beigetragen und zwar selbst bei der